

Mələkxanım İnqilab qızı İsmayilova
Bakı Dövlət Universiteti
melekismayilova777@gmail.com

ÇİNİN MÜASİR ENERJİ SİYASƏTİ: PROBLEMLƏR VƏ PERSPEKTİVLƏR

Açar sözlər: enerji, enerji təhlükəsizliyi, enerji siyasəti, Çinin inkişafı, yanacaq-energetika kompleksi

China's modern energy policy: challenges and prospects

Summary

China is the world's rapidly growing economy after the United States. Economic growth has increased China's energy demand. Ensuring energy security is important for China. In order to study China's modern energy policy, the article first examines the nature of the country's fuel and energy complex. The future prospects and problems of this field were discussed. The article also examines the main threats to China's modern energy security.

Key words: energy, energy security, energy policy, China's development, fuel and energy complex

Giriş

Enerji təhlükəsizliyi iqtisadi, siyasi və hərbi təhlükəsizliklə sıx bağlı olduğundan müasir dövrdə beynəlxalq təhlükəsizliyin təmin olunmasında böyük əhəmiyyətə malikdir. Enerji mənbələri dövlətlərin milli maraqlarının həyata keçirilməsində siyasi, iqtisadi və hərbi istiqamətlərə təsir edə bilər. Bu baxımdan da qədim dövrlərdən bəri enerji mənbələrinə sahib olmaq uğrunda mübarizə gedir. Dövlətlər enerji mənbələrinə sahib olmağı milli təhlükəsizliyin təmin olunması baxımından dəyərləndirirlər. Elə buna görə də, enerji ehtiyatları ilə zəngin olan bölgələr digər dövlətlərin hədəfinə çevrilir.

Beynəlxalq münasibətlər sahəsində enerji təhlükəsizliyi dedikdə, dövlətlərin enerji ehtiyaclarının etibarlı, təhlükəsiz mənbələrdən sabit qiymətlərlə təmin edilməsi nəzərdə tutulur. Enerji təhlükəsizliyinin vahid tərfi yoxdur. Son dövrlərdə yeni iqtisadi güclərin meydana gəlməsi dünya enerji bazarında canlanmaya səbəb olmuşdur. Belə ölkələrin iqtisadi inkişafında enerji amili böyük rol oynamışdır. Eyni zamanda neft və qaz kimi enerji mənbələrinin siyasi vasitə olaraq istifadə edilməsi enerjini ixrac və idxal edən dövlətlərin siyasətlərində böyük əhəmiyyət daşıyır. Bu baxımdan dünya enerji bazarında idxalatçı ölkə olan Çin üçün enerji mənbələrinin təhlükəsizliyinin təmin edilməsi davamlı iqtisadi inkişafında vacib yer tutur (Yergin, 2011: 13-15).

Çin tarixin bütün mərhələlərində dünyada öz yeri və təsiri olan ölkə kimi diqqəti cəlb edir. Bu gün təkcə Şərqi və Mərkəzi Asiyada, Yaxın və Orta Şərqdə deyil, bütün dünyada gedən proseslərə hərtərəfli təsir gücünə malik bir dövlət rolunu oynayır. Çin son otuz ildə iqtisadi, siyasi, mədəni və sosial inkişaf sürətinə görə bütün dünyanı heyrləndirir. Dünyanın ən nəhəng iqtisadi və hərbi güclərindən birinə çevrilmişdir. Çinin iqtisadi inkişafında və milli təhlükəsizliyinin möhkəmləndirilməsində mənfi faktor kimi özünü enerji resursları və ərzaq məhsulları ilə təmin edə bilməməsi hesab olunur (Eyvazlı və b, 2017: 8).

1912-ci ildə min illik monarxiya rejimi dağılmış və Sun Yatsen rəhbərliyi ilə Çin Respublika elan olunmuşdu. 1912-1945-ci illər ərzində müharibələr meydanına çevrilən Çində iqtisadiyyat çökmüşdü. 1945-1949-cu illərdə ölkədə vətəndaş müharibəsi dövrü kimi xarakterizə olunur. 1949-cu il oktyabrın 1-də Çin Xalq Respublikası yaranmış və ölkə sosializm ideologiyası ilə idarə olunmağa başlamışdır. Mao Dzedunun yaratdığı ÇXR-in iqtisadiyyatı sosialist model əsasında qurulmuş və ölkə xarici dövlətlərdən təcrid olunmuşdur (İstikbal, 2019: 51).

1978-ci ildə Den Syaopin hakimiyyətə gəlmiş və iqtisadiyyatda bir çox islahatlar həyata keçirmişdir. Çində açıq qapılar siyasətinin həyata keçirilməsi ilə Çinin qapıları xarici investisiyaya və investorlara açılmışdır. "Çin səciyyəli sosializm" yolu tutmuş ÇXR-də bazar iqtisadiyyatına keçidə yer verilməsi, azad iqtisadi zonaların yaradılması, bir sözlə, iki əks qütbü əhatə edən iqtisadi sistemin yanaşı fəaliyyətinin təmin olunması qısa müddət ərzində ölkədə müsbət nəticələr vermişdi (Talibov, 2015: 13).

Çin iqtisadiyyatı 1990-cı illərdən sonra yerli enerji mənbələri ilə kifayətlənə bilmədi. Enerjiyə olan tələbatını yerli istehsal hesabına təmin edə bilməyən Çin digər ölkələrdən asılı bir vəziyyətə düşdü. Neft hasilatı və istehlak balansının bərabərləşməsi Çinin neft idxal edən ölkə olmasına səbəb oldu. Çin 1995-ci ildən neft idxal edən ölkəyə çevrildi. Bu asılılıq Çinin daxili siyasətinin və xarici siyasətinin, bununla əlaqəli olduğu üçün enerji siyasətinin daha global quruluşa sahib olmasını şərtləndirdi. Beləliklə, Çin enerji ehtiyatları olan ölkələrlə münasibətlərinə diqqət yetirməyə başladı (İstikbal, 2019: 52).

Çinin müasir enerji siyasətinin araşdırılması üçün əvvəlcə yanacaq-energetika kompleksinin səciyyəsinin öyrənilməsi vacibdir. Yanacaq-energetika kompleksi dünya iqtisadiyyatının əsasını təşkil edir. Yanacaq-energetika kompleksi yanacağın çıxarılması və işlənməsi, elektroenergetika həmçinin, yanacağın və elektrik enerjisinin daşınması və bölüşdürülməsi proseslərini özündə əks etdirir. Enerji mənbələri ümumi olaraq əsas və ikinci enerji mənbələri kimi fərqləndirilir. Əsas enerji mənbələri öz içində bərpa olunan və bərpa olunmayan enerji mənbələri olaraq iki yerə bölünür. Məsələn neft, təbii qaz və kömür bərpa olunmayan enerji mənbələrinə aiddir. Bununla birlikdə, hidroenerji, külək enerjisi, günəş enerjisi və nüvə enerjisi bərpa olunan enerji mənbələridir. İkinci enerji mənbəyi isə elektrik enerjisidir. Bu isə əsas enerji mənbələrindən əldə olunur (Bahgat: 2011, s. 9).

Çin hökuməti yanacaq-energetika kompleksinin göstəricilərinin yaxşılaşdırılmasına xüsusi diqqət yetirir. Bu kompleksin istehsal həcmələrinin artmasına baxmayaraq, yuxarıda qeyd edildiyi kimi, bütövlükdə tələbatın xeyli hissəsi idxal hesabına təmin edilir, ona görə də hökumət enerji resurslarından səmərəli istifadəni mühüm vəzifə kimi qarşıya qoymuşdur (Səmədzadə, 2009: 128).

Çin dünyanın yanacaq-energetika resursları ilə zəngin ölkəsidir. Onun yanacaq resursları strukturunda rəqəbətsiz birinci yeri kömür tutur. Adətən Çində ümumi geoloji kömür ehtiyatları 1,5 trilyon ton, kəşf edilmiş ehtiyatlar isə 850 milyard ton qiymətləndirilir. Hətta bir ildə kəşf edilmiş 1 milyard ton kömür çıxarılsa belə, həmin ehtiyatlar 7-8 əsrə bəs edə bilər. Eyni zamanda, Çin ən müxtəlif markalı kömür ehtiyatlarına malikdir. Kömür mədənlərinin ümumi sayı isə 300-ə çatır. Onlar ölkənin bütün əyalətləri boyu yerləşir (Səmədzadə, 2009: 129).

Beynəlxalq Enerji Agentliyi (IEA) məlumatlarına əsasən, kömür dünya miqyasında istifadə olunan enerjinin 1/3-ni təmin edir. Elektrik istehsalının 38%-ni təşkil edən kömür dəmir və polad sənayesində mühüm rol oynayır. Neft və təbii qazın istifadəsinə baxmayaraq kömür gələcək əsrlər boyu əhəmiyyətli bir fosil yanacağı olmağa davam edəcəkdir. IEA-nın 2018-ci il kömür hesabında göstərilmişdir ki, kömürdən uzaqlaşma hədəflərinə baxmayaraq bazar tendensiyaları dəyişə bilər. Kömür istehlakında Avropa və Amerikadakı azalmalar, Çin və Asiya ölkələrindəki artımlarla tarazlaşdırılacaqdır. Beləliklə, qlobal tələb 2023-cü ilə qədər sabit qalmağa davam edəcəkdir. Kömür bazarının əsas aktorlarından biri olan Çinin tələbinin 2023-cü ilə qədər tədricən azalacağı gözlənilir (7).

Çinin kömür tələbində gözlənilən azalmanın əsas səbəbi iqlim dəyişikliyi ilə bağlı olsa da, qazdan istifadənin artmasının da təsiri vardır. Dünyanın bir çox yerində kömür layihələri sərt müqavimətə məruz qalır və investorlar üçün güclü maneələr yaradır. İqlim dəyişikliyi və böhranın baş verməsi riski investorların bu sahəyə olan marağını azaldıb. Bu amillərə baxmayaraq, Çin iqtisadiyyatında struktur dəyişikliyi baş verir. Bu struktur dəyişikliyi tədricən istifadənin azalmasına kömək edəcəkdir. Çinin “mavi səma üçün müharibəni qazanmaq” şüarı ilə irəli sürdüyü siyasət kömürə tələbi azaldır. Kömürün daha təmiz istifadəsi əsas götürülsə də, kömürün maye, qaz və kimyəvi maddələrə çevrilmələri də strategiyanın başqa bir sütunudur (8).

Yanacaq resursları strukturunda neft və təbii qaz ikinci yeri tutur, lakin onların qiymətləndirilməsi çox fərqlidir. Çinin şimal-şərqində iri neft yatağı – Dassin yerləşir. Son zamanlar axtarış və kəşfiyyat işləri ölkənin qərb və şimal-qərb rayonlarına keçir. Burada neft və qaz sarıdan başlıca perspektivlər Turfan, Tarim, Tsaydam və Cunqar ovalıqları ilə bağlıdır. Bu işlər həmçinin San, Şərqi- Çin və Cənubi Çin dənizlərinin şelfində də davam etdirilir. Neft-qaz resurslarının aşkara çıxarılması işinə xarici şirkətlər də cəlb olunmuşdur. Dassinə, Şenlidə və Şentszyuda neft ehtiyatlarının tükənməsi, şelfdə yataqların ləng istifadəyə verilməsi perspektiv üçün neft ehtiyatlarına yenidən baxılmasını zəruri etdi. (Səmədzadə, 2009: 130).

Bu sahənin inkişafı yolunda bir çox başqa çətinliklər də vardır. Ən böyük çətinlik texniki gerilikdir ki, bu səbəbdən də neftin çıxarılması cəmi 20-25% səviyyəsindədir. Neftayırma zavodlarının çox olmasına baxmayaraq, onların əksəriyyəti kifayət qədər məhsuldar olmayıb, dərin neft emalını təmin edə bilmir. Ona görə də yanacaq kimi burada xam neft və mazutdan geniş istifadə olunur. Neft kəmərlərinin uzunluğu 10 min kilometrdən artıq olsa da, onlar vahid sistem şəklində birləşdirilməmişdir. Bu kəmərlər ayrı-ayrı neft mədənlərini neftayırma zavodlarına və neft limanlarına bağlayır. Çinin keçmişdən bu günə qədər inkişaf edən iqtisadiyyatı onu neftdən asılı vəziyyətə gətirdi, bununla da neft özünü istehsal və idxal baxımından əhəmiyyətli bir mənbə kimi göstərdi (Səmədzadə, 2009: 130).

Çin inkişaf etdikcə neftə ehtiyac olacaqdır. Çinin neft hasilatı üç böyük neft şirkətinin əlindədir. Bunlara CNPC, Sinopec və CNOOC aiddir. Bu üç şirkət Çinin neft hasilatının 90%-dən çoxuna sahibdir. Beynəlxalq neft şirkətlərinin burada iştirakı adətən dənizdəki ehtiyatların kəşfiyyatı və ya texniki çətinliklərin qarşısını almaq üçün neft hasilatı pay bölgüsü müqavilələri yolu ilə həyata keçirilir. Çinin neft sənayesində özəl sektorun iştirakının artırılması maliyyə və qabaqcıl texnologiya təmin edilməsi baxımından vacib və prioritet bir siyasət halına gəldi. 2017-ci ilin may ayında qəbul olunan islahatlara görə Milli Neft Şirkətlərinin

korporativ idarəetməsini yaxşılaşdırmaq üçün “çox mülkiyyətli” islahatlarla özəl sektorların MNŞ-də iştirakı təmin edilmişdir. Bununla da əsas hədəf neft və qaz axtarışı və inkişafına onların dəstək verməsidir (9).

Çinin idxal etdiyi neft Yaxın Şərqdən, Afrikadan gətirilir. 2010-cu ildə Orta Şərq və Afrika, Çinin neft ehtiyacının $\frac{3}{4}$ -i təmin edirdi. Onların 80%-i Malakka körfəzindən keçməklə gətirilir. Bu baxımdan Çinin neft idxalında Orta Asiyadan asılılığı gələcəkdə də davam edəcəkdir. Cənub-Şərqi Asiyadan daşınan neft miqdarı da artacaq və bu bölgənin təhlükəsizliyi Çin üçün böyük əhəmiyyət kəsb edəcək.

XX əsr boyunca neftin kölgəsində qalan təbii qaz qeyri-kommersiya məhsulu olaraq görülürdü. Beləliklə, bəzən yeraltıdan çıxarılır və ya havaya buraxılırdı. XXI əsrdə təbii qazın neft qədər əhəmiyyətli olduğu aşkar edildi. Təbii qaz digər fosil yanacaqlara nisbətən ətraf mühitə daha az ziyanlıdır. Belə ki, təbii qaz ətrafa kömür və neftlə müqayisədə daha az karbon emissiyaları və tullantılar buraxır. Bu səbəbdən qazdan istifadənin genişlənməsi ekologiya və dekarbonizasiyasında mühüm bir addım kimi qəbul edilir.

Beynəlxalq Enerji Agentliyini qiymətləndirmələrinə əsasən, XXI əsr təbii qazın qızıl dövrü kimi qəbul edilmişdir. Bu təbii qazın üstünlüklərini nəzərə alaraq ondan geniş istifadə perspektivinin olması ilə bağlıdır. Enerjiden asılı olan inkişaf etmiş ölkələrin çoxunda qaz elektrik enerjisi istehsalı üçün istifadə olunur. Beləliklə, təbii qazdan istifadə enerji qaynaqlarında müxtəliflik yaradır (10).

Çinin qaz sənayesi öz inkişafının hələ başlanğıc mərhələsindədir. Kəşf edilmiş təbii qaz ehtiyatları hələ bu yaxınlarda 800 milyard kubmetr idi, sonra həttə 2 trilyon kubmetrə çatmışdır, potensialı isə 10 trilyon kubmetr həcmində qiymətləndirilir.

Çinin qaz sənayesində LNG özünəməxsus yer tutur. Bu baxımından Çinin LNG-nin gələcəyini formalaşdıracaq aktor olacağı gözlənilir. Qarşıdakı dövrdə Çin Yaponiyaya üstələyərək dünyanın ən böyük LNG idxalatçısı olacaqdır. LNG qaz bazarında müxtəlifliyi artıracaq, rəqabəti təmin edəcək və Çinin mövcud idxal müəssisələrinə fayda gətirəcəkdir. Həmçinin də yerli qaz ötürmə xətlərinin inkişafına kömək edəcəkdir(10).

Çin dünyanın ən böyük bərpa olunan enerji bazarıdır və bu onun yanacaq-energetikasında özünəməxsus yer tutur. 13-cü beş illik planda Çinin hədəfi bərpa olunan enerjini 2020-ci ilə qədər 15%, 2030-cu ilə qədər isə 20%-ə çatdırmaqdır. Çində bərpa olunan enerjide hidroenerji geniş yer tutsa da, külək və günəş enerjisi istehsalının da genişlənməsi müşahidə olunur. Bərpa olunan enerji Çində 2040-ci illərdə bütün istehsalın 60%-ni təşkil edəcəkdir. Hidroenerji Çinin enerji sənayesindəki ən böyük bərpa olunan enerji mənbəyidir və növbəti illərdə öz payını qoruyacağı düşünülür. Dünyadakı hidroenerjinin $\frac{1}{4}$ -ni təkcə Çin təşkil edir. 2016-cı ildə Çində hidroenerjiden 1200 TW elektrik enerjisi əldə edilmişdir və bu Almaniya ilə müqayisədə iki dəfə çoxdur. Bərpa olunan hidroenerji üçün hökumət 2020-ci ilə qədər 340 GW-a qədər hədəf müəyyən etmişdir. Yeni hidroenerji üçün uyğun sahələri tapmaqda çətinlik artdıqca genişlənmə nisbəti məhdudlaşacaqdır (11).

Günəş enerjisi Çinin yanacaq-energetika sənayesində gələcəkdə əhəmiyyətli yer tutacaqdır. Bu gün Çin bu sahədə texnologiya baxımından dünyada qabaqcıl ölkədir. Günəş enerjisindən istifadə nəticəsində elektrik enerjisi istehsalında maya dəyərinin azalmasını nəzərə alsaq, onun ən ucuz elektrik enerjisi mənbəyi olması hesab olunur. Eyni zamanda, Çinin əksər bölgələrində günəş enerjisinin inkişafı üçün əlverişli şərait mövcuddur.

Külək enerjisi Çinin enerji bazarında sürətlə inkişaf edən bərpa olunan enerji mənbəyidir. Çinin külək enerjisindən istifadə imkanları böyükdür. Külək stansiyaları bir çox bölgədə quraşdırılıb. Bu bölgələrə Monqolustan, Sincan, Gansu və Ningxia misal göstərmək olar. Bu bölgələr ölkənin quraşdırılmış külək enerjisi tutumunun 52%-ni təşkil edir. 2016-cı ildə külək enerjisi istehsalı 242 TW/saat çatdı. Beləliklə, elektrik enerjisi istehsalında kömür və hidroelektrik enerjiden sonra üçüncü yerdə qərarlaşdı. 2016-cı ildə Çin məcmu külək enerjisinin həcminə görə Avropa İttifaqını üstələmişdir. Çin həmçinin açıq dənizdə 1,6 GW həcmində külək enerjisində sahibdir. Bu sahədə Avropa İttifaqından sonra ikinci yerdədir. 2020-ci ildə bərpa olunan enerjide külək enerjisində görə Çin 210 GW quraşdırılmış güc və təxminən 420 TW/saat elektrik enerjisi istehsal etməyi hədəfləyir. Çində külək stansiyalarının quraşdırılması yanacaq-energetika balansında gərginliyi azaldacaqdır (11).

Enerji təhlükəsizliyi üçün Çinin qarşıya qoyduğu hədəflərə görə bərpa olunan enerjinin istehlakdakı payı 15% -i keçəcək. Bu nisbətə ən vacib rolunu nüvə enerjisi oynayır. Nüvə qaynaqlı elektrik enerjisi istehsalı son 10 ildə sürətlə artdı və beləliklə, 2005-ci ildə 53 TW-dan (2%) 2016-cı ildə 213 TW (3,5%-ə) yüksəldi. Başqa sözlə, 11 ildə təxminən iki dəfə artdı. Nüvə enerjisi 2040-cı ilə qədər 1100 TW-a (11%) çatacağı gözlənilir. İEA-nın 2018-ci il hesabatına əsasən, Çin 2030-ci ildə nüvə stansiyalarından alacağı elektrik enerjisi ilə ABŞ və Almaniya-nı keçəcəyi gözlənilir(12).

Böyük nailiyyətlərə baxmayaraq, Çinin yanacaq-energetika kompleksi öz inkişafında bir çox çətinliklərlə üzləşməyə davam edir. Bunlara misal olaraq, kömür sənayesində texniki geriliyi, neft məhsullarının çatışmazlığını

və qaz sənayesinin yavaş inkişaf etməsini göstərmək olar. Bu baxımdan, Çin bərpa olunan enerji mənbələrindən istifadəni artırmaqla daxili ehtiyatları hesabına öz enerji təhlükəsizliyini təmin edə bilər (13).

Beləliklə, Çin öz enerji resurslarına olan tələbatının ödənilməsində xarici bazara istiqamətlənir. Bu baxımdan Afrika və Yaxın Şərq üstünlük təşkil edir. Həmin regionlar üçün xarakterik olan qeyri-stabilliyi və uzaq dəniz marşrutu ilə bağlı riskləri nəzərə alsaq, qeyd edə bilərik ki, ÇXR-ə enerji resurslarının çatdırılması təhlükəsizliyinə potensial hədədir. Beləliklə, Çin riskləri azaltmaq və enerjinin nisbətən stabil çatdırılmasını təmin etməli olacaq. Bu mənada bugün Mərkəzi Asiya Çin üçün ən mühüm perspektiv tərəfdaşdır (Abbasbəyli, 2011: 553).

Çində 12-ci beşillik plan (2010-2015) enerji siyasətinin yaxşılaşdırılması üçün əsas mərhələ hesab olunurdu. Bu siyasətin mahiyyətini iqtisadiyyatın enerji mənbələri ilə təchizatı problemini həll etmək və eyni zamanda ölkənin yanacaq-energetika kompleksində köklü bir islahat aparmaq təşkil edir (Zhang, 2009: 11). 2020-ci il Çinin enerji sektorunda mühümdür, çünki 13-cü beş illik planın (2016-2020) son ilidir. Çin hökumətinin bu illər üçün qətiyyətli planları var idi, lakin Covid-19 pandemiyası dünya iqtisadiyyatını və enerji sektorunu zəiflətdi. Pandemiya dövründə neft şirkətləri xaricdəki maliyyə xərclərini azaldaraq daxili bazarda neft istehsalına diqqət yetirdilər. Bununla da xaricdən asılılıqlarını azaltmağa çalışırlar.

İEA-nın bərpa olunan enerji haqqında 2020-ci il məlumatına əsasən, Covid-19 pandemiyası enerji sektorunun bir çox sahəsində azalmalar yaratdığı halda bərpa olunan enerji sürətlə artacaqdır. 2020-ci ilin ilk 6 ayını 2019-cu ilin eyni dövrü ilə müqayisə etsək, Çində neft, qaz və kömür istehsalında artım görürük. Eyni zamanda bu artımı bərpa olunan enerji mənbələri olan külək güneş və hidroenerji üçün demək olar (11).

Nəticə

Çin dünyanın ən çox əhalisi olan və sürətlə böyüyən iqtisadiyyata malik ölkəsidir. İqtisadiyyatın inkişafı Çinin enerjiyə olan tələbatını artırır. Ölkənin özünü enerji ehtiyatları ilə təmin edə bilməməsi nəticəsində ixracatçı ölkədən idxalatçı ölkəyə çevrildi. Bu asılılıq Çinin daxili, xarici siyasətinin və həmçinin enerji siyasətinin global səviyyədə nəzərdən keçirilməsini şərtləndirdi. Çinə enerji ehtiyatlarının çoxu qeyri-sabit region olan Yaxın Şərq və Afrika regionundan gətirilir. Həmçinin, ticarət müharibələri Çinin enerji resurslarına çıxışını təhdid edir. Çinə enerji ixrac edən İran, Rusiya, Anqola və Venesuela kimi ölkələr ABŞ tərəfindən sanksiyaya məruz qalır. Çinə tətbiq olunan ticarət tarifləri Çini çətin siyasi və iqtisadi vəziyyətə salır. Çin üçün enerji ehtiyatları olan bölgələr və onların sabitliyi əhəmiyyət qazandı. Bu baxımdan enerji təhlükəsizliyi Çin üçün prioritet sahəyə çevrilir. Buna görə də enerji təhlükəsizliyinin təmin edilməsi strateji cəhətdən mühüm məsələdir. Əsas enerji mənbələrini diversifikasiya etmək üçün yeni ixracatçıların axtarılması və enerji ixracının daha rəşional strukturunu yaratmaq tələb olunur.

Ədəbiyyat

1. Yergin D. The Quest: Energy, Security and Remaking of the Modern World. US, Penguin Press, 2011, p. 832
2. Eyvazlı C.V, Ələkbərova A.F. Çin Xalq Respublikasının müasir regional siyasəti. Bakı: Mütərcim. 2017, s. 120
3. İstikbal D. Rejimin məşruiyyəti və enerji güvenliyi: Çin Kommunist partisinin enerji politikaları. Uluslararası Ekonomi, İşletme ve Politika dergisi, 2019, 3(1), s. 49-68
4. Talıbov R. Asiya ölkələri beynəlxalq münasibətlər sistemində. Bakı, «Elm və təhsil», 2015, s. 312
5. Bahgat G. Energy Security: An Interdisciplinary Approach. Chichester: John Wiley & Sons Ltd, 2011, p. 254
6. Səmədzadə Z. Çin qlobal dünya iqtisadiyyatında. Bakı, «Elm və təhsil» nəşriyyatı, 2009, s. 608
7. İEA Coal Report, 2018, p. 153
8. İEA Coal Information Overview, 2019, p. 168
9. İEA Oil information Overview, 2019
10. İEA Natural Gas information Overview, 2019
11. İEA renewable report 2020//<https://www.iea.org/reports/renewables-2020>
12. Nuclear power in China
//<https://cnpp.iaea.org/countryprofiles/China/China.htm>
13. Abbasbəyli A.N. Dünya siyasət. Bakı, «NURLAR» Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2011, s. 584
14. Zhang J. Energy Security: Prospects, Challenges, Opportunities. China, Autumn 2009, p. 32

Rəyçi: prof. İsmayıl Musa